

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Олександр Миколайович БІРЮКОВ,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
alexbir@ukr.net

УДК 347.7

АРЕШТ МАЙНА У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Зосереджено увагу на аналізі окремих аспектів застосування забезпечувальних заходів у ліквідаційній процедурі. Арешт майна як тимчасовий спосіб забезпечення виконання рішень є досить поширеним засобом захисту майнових інтересів учасників судових та інших процесів. У сучасній судовій практиці застосування зазначеного юридичного засобу виникають складні ситуації, зокрема у справах про банкрутство. Під час розгляду такої категорії справ іноді виникає потреба приймати рішення щодо заяв про зняття арештів, накладених в інших судових процесах, — цивільному, адміністративному та кримінальному. Виникнення таких ситуацій пов'язано з тим, що в чинному законодавстві — процесуальному та про банкрутство, не міститься чітких приписів щодо того, яким чином суддям слід вчиняти.

Різні підходи до застосування у справах про банкрутство такого запобіжного засобу як арешт майна відбивається на судовій практиці застосування відповідних норм у такій категорії справ. Одні господарські суди стверджують, що звільнення активів боржника з-під заборон та арештів на період процедури банкрутства відповідає чинному законодавству, інші суди доходять висновку про те, що нормами Господарського процесу-

ального кодексу України у справах про банкрутство не передбачено скасування арештів, накладених, наприклад, у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законом, оскільки скасування арешту майна, накладеного в межах такого провадження, здійснюється відповідно до порядку, визначеного цим Законом. Накладаються арешти майна також і в адміністративних та кримінальних справах.

Арешти, накладені у кримінальному провадженні, мають іншу природу та мету. Відомо, що у кримінальному праві арешт майна здебільшого виконує функцію забезпечення майбутньої конфіскації майна, що, можливо, було отримано в незаконний спосіб. У такому судовому провадженні досліджується також і законність отримання особою майнового об'єкта у власність. Тому скасування арештів майна повинно відбуватись за правилами кримінального судочинства.

Основним висновком є те, існування певних розбіжностей у підходах до застосування забезпечувальних заходів у різних за своєю природою процесах можна пояснити тим, що під час розробки процесуальних законів не враховувалась правова природа відносин неспроможності та особливості юридичних механізмів, що застосовуються у справах про банкрутство.

Ключові слова: арешт майна, забезпечувальні заходи, справа про банкрутство, банкрут, боржник, ліквідаційна процедура.

Арешт майна як тимчасовий спосіб забезпечення виконання рішень є досить поширеним засобом захисту майнових інтересів учасників судових та інших процесів. У наукових працях арешт майна разом з іншими схожими юридичними інструментами називають процесуальними забезпечувальними заходами тимчасового характеру [1, с. 4].

У цивільному (господарському) процесі арешт майна використовується як забезпечення позову. Основною функцією такого засобу є забезпечення виконання майбутнього судового рішення. Окремим проблемним аспектам та особливостям використання такого засобу присвячено низку наукових праць, серед яких можна назвати роботи О. Подцерковного, О. Опанасенко [2, с. 36–42], Н. Алексеевої [3, с. 22–25], С. Короєда [4, с. 82–91], В. Крата [5, с. 124–126], Н. Іванюти [6], Ю. Канарика, Б. Сахно [7, с. 879–883] та ін.

У сучасній судовій практиці застосування зазначеного юридичного засобу виникають складні ситуації, зокрема у справах про банкрутство. Під час розгляду такої категорії справ іноді виникає потреба приймати рішення щодо заяв про зняття арештів, накладених в інших судових процесах, — цивільному, адміністративному та кримінальному. Непоодинокими є ситуації, коли судді розглядають клопотання про накладення арештів чи інших обмежень щодо розпорядження майном

банкрута з метою належного захисту прав учасників у судовому провадженні у справі про банкрутство.

У таких ситуаціях судді стикаються з необхідністю відповіді на запитання, чи наділений господарський суд, в провадженні якого знаходиться справа про банкрутство, процесуальними повноваженнями, скасовувати арешт або інші обмеження щодо розпорядження майном боржника, накладені судами у судових провадженнях у порядку, передбаченому в інших процесуальних законах. Виникнення таких питань практичного характеру пов'язані з тим, що в чинному законодавстві — процесуальному та про банкрутство, не міститься чітких приписів щодо того, яким чином суддям слід вчиняти в таких випадках.

Різні підходи до застосування у справах про банкрутство такого запобіжного засобу як арешт майна відбивається на судовій практиці застосування відповідних норм у такій категорії справ. Одні господарські суди вказують на те, що звільнення активів боржника з-під заборон та арештів на період процедури банкрутства відповідає чинному законодавству, інші суди доходять висновку про те, що нормами Господарського процесуального кодексу України у справах про банкрутство не передбачено скасування арештів, накладених, наприклад, у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законом, оскільки скасування арешту майна, накладеного в межах такого провадження, здійснюється відповідно до порядку, визначеного цим законом. Накладаються арешти майна також і в адміністративних та кримінальних справах.

У Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [8] (далі — Закон про банкрутство) передбачено зняття заборон та арештів з майна боржника, але в процедурі ліквідації. У цьому законі прямо встановлено, що з дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника.

У зв'язку з цим, виникає необхідність проаналізувати практику застосування відповідних правових норм з метою знаходження відповіді на запитання: як слід узгоджувати окремі засоби забезпечення виконання судових рішень, накладених у різних за типами судових провадженнях? Варто також зазначити, що тут йдеться не тільки про аналіз можливих суперечностей у правовому регулюванні схожих правових відносин, а важливим є вивчення того, наскільки такі засоби є адекватними у зв'язку з регулюванням досить специфічних відносин неспроможності особи виконати свої майнові зобов'язання.

Судова практика щодо накладення арештів у справах про банкрутство є дещо різною. Зокрема, господарські суди у своїх рішеннях зазначали, що:

1) нормами цивільного процесуального закону не передбачено скасування арештів, накладених в інших судових процесах (постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2018 р. у справі № Б-50/112-09 [9]);

2) звільнення активів боржника з-під заборон та арештів на період процедури банкрутства не суперечить Закону про банкрутство (постанова Харківського апеляційного господарського суду від 1 лютого 2018 р. у справі № Б-50/112-09 [10]; постанова Київського апеляційного господарського суду від 27 вересня 2018 р. у справі № 911/3848/15 [11] та ін.)

3) господарський суд вправі своєю ухвалою безпосередньо скасовувати арешти та знімати інші заборони щодо відчуження майна у процедурах банкрутства (наприклад, у постанові Вищого господарського суду України від 13 листопада 2012 р. у справі № Б19/311-08/13 [12]);

4) зняття заборон та арештів з майна боржника, що знаходиться в процедурі банкрутства, є безумовним та не потребує прийняття окремих судових рішень (такий висновок міститься у постанові Верховного Суду від 14 березня 2018 р. у справі № 10/Б-5022/1359/2011 [13]) та ін.

У цій статті зосереджено увагу переважно на аналізі окремих аспектів застосування забезпечувальних засобів у ліквідаційній процедурі.

Проведений аналіз правового регулювання відповідних норм щодо застосування забезпечувальних заходів у різних типах судових процесів — адміністративному, цивільному, кримінальному — із врахуванням природи відповідних відносин, а також особливостей конкурсного процесу дає підстави для формулювання деяких узагальнень.

Положення спеціального у сфері регулювання відносин неспроможності законодавчого акта щодо накладення і скасування арештів майна у процедурі ліквідації слід розуміти саме так, як це викладено в тексті Закону (абз. 8 ч. 1 ст. 38 Закону про банкрутство): з моменту визнання боржника банкрутом, іншими словами у ліквідаційній процедурі, арешти, що були накладені на майно банкрута скасовуються. Це стосується і будь-яких обмежень щодо розпорядження майном. Згідно з коректним розумінням цієї норми арешти чи інші обмеження щодо розпорядження майном банкрута у процедурі ліквідації не повинні накладатись, оскільки згідно з відповідним рішенням суду розпочинається ліквідація майна особи шляхом його продажу з метою розподілу виторгу між кредиторами банкрута.

Далі дамо деякі додаткові пояснення наведеного висновку для кращого їх розуміння.

Наведені вище висновки ґрунтуються на розумінні правової природи відносин із неспроможності особи виконати свої майнові зобов'язання за рахунок її майна, логіки руху справи про банкрутство у судовому провадженні та мети і завдань регулювання зазначених суспільних відносин.

Важливо усвідомлювати те, що арешти накладаються на майно особи з метою забезпечення виконання судового рішення, як правило, у майновому спорі. У справі про банкрутство предметом розгляду є не спір, а встановлення юридичного факту. Тим більше, на ста-

дії ліквідації банкрута за правилами конкурсного процесу відбувається реалізація майна шляхом його продажу. Такі особливості відповідних правовідносин дають підстави належно приймати специфічний правовий інструментарій конкурсного процесу, що застосовується для розв'язання проблем заборгованості.

Арешти, накладені у кримінальному провадженні, мають іншу природу та мету. Відомо, що у кримінальному праві арешт майна здебільшого виконує функцію забезпечення майбутньої конфіскації майна, що можливо було отримано в незаконний спосіб. У такому судовому провадженні досліджується також і законність отримання особою майнового об'єкта у власність. Тому скасування арештів майна повинно відбуватись за правилами кримінального судочинства.

З іншого боку, питання арешту майна у кримінальному процесі повинно розглядатись з урахуванням того, що правовий статус особи, яка визнана банкрутом, змінився — вона позбавляється права управляти майном, а саме майно підлягає реалізації на прилюдних торгах.

Провадження у справах про банкрутство є колективною процедурою. Порушення провадження у справі про банкрутство та всі юридично значимі дії у відкритій судовій справі породжують важливі правові наслідки для сторін відносин неспроможності та усіх інших учасників у такій справі.

Найбільш важливою у справі про банкрутство подією є встановлення юридичного факту. У результаті в такій справі фактично відбувається зміна правового положення майна боржника/банкрута. Після постановлення відповідного судового рішення настають важливі правові наслідки для усіх учасників таких правовідносин.

Принциповим тут є те, що усі рішення щодо володіння, користування та розпорядження майном банкрута приймаються за погодженням з суддею або самим судом, в якому розглядається ця справа. Зрозуміло, зміна правового положення майна банкрута на таке, що підлягає ліквідації, передбачає скасування усіх накладених раніше обтяжень, без чого застосувати передбачені законом юридичні механізми у такій справі стає неможливим.

Крім того, у законодавстві про банкрутство до регулювання цих специфічних відносин використовується особливий юридичний інструментарій. З порушенням провадження у справі про банкрутство вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів, чим фактично встановлюється заборона боржникові самостійно розпоряджатись майном. У широкому розумінні мораторій є системою заборон на усі дії щодо розпорядження майном неспроможного боржника протягом розгляду справи про банкрутство. За загальним правилом це є тимчасовим зупиненням усіх юридично значимих дій щодо майна боржника.

Крім встановлення мораторію у справі про банкрутство визнання особи банкрутом має один найсуттєвіший наслідок — почина-

ється процедура ліквідації майна банкрута. Встановлення факту банкрутства особи тягне за собою такі юридичні наслідки:

- 1) усе майно банкрута отримує правовий статус ліквідаційної маси;
- 2) повний контроль над усім майном боржника переходить до суду, в якому порушено справу про банкрутство особи;
- 3) над майном боржника встановлюється контроль;
- 4) для виконання контролних функцій призначається спеціальна особа — арбітражний керуючий;
- 5) усі дії з розпорядження майном банкрута здійснюються виключно з дозволу суду і у межах справи про банкрутство.

У процедурі ліквідації право розпорядження майном банкрута передається ліквідатору.

За загальним правилом, що передбачено Законом про банкрутство, усе майно, що належить боржникові на праві власності входить до конкурсної маси, а процедурі ліквідації — до ліквідаційної. Основною метою процедури ліквідації є звернення стягнення на усе майно банкрута за правилами конкурсного процесу.

Призначений судом у справі про банкрутство арбітражний керуючий (розпорядник майна/ліквідатор) здійснює контроль за використанням майна боржника або приймає до свого відання майно банкрута й забезпечує його збереження, з метою виконання плану реструктуризації або продажу майна з подальшим задоволенням вимог кредиторів у процедурі ліквідації.

Виконуючи свої функції, арбітражний керуючий складає і веде реєстр вимог кредиторів до боржника, для чого вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута в конкурсну масу. Здійснюючи аналіз фінансового становища боржника/банкрута, розпорядник майна/ліквідатор проводить інвентаризацію та оцінку майна банкрута.

Оскільки розгляд справи про банкрутство відбувається за правилами конкурсного процесу (у формі колективної процедури), після порушення судового провадження про визнання боржника неспроможним чи банкрутом його кредитори запрошуються подати свої вимоги до такої особи. Тому всі особи, які мають майнові вимоги до боржника і бажають взяти участь у конкурсній процедурі, повинні звернутись до суду, в якій порушено справу про банкрутство, з клопотанням про допуск до процедури банкрутства зі своїми вимогами до боржника.

Кредиторами у справі про банкрутство є особи, які мають вимоги, що виникли на підставі цивільно-правових правочинів (договорів) до порушення провадження у судовій справі. Особи, виконання зобов'язань яких забезпечені заставою, мають окремий статус, визначений законодавством про банкрутство, а їх вимоги в реєстрі містяться окремо.

Процедура ліквідації банкрута спрямована на припинення особи. Ліквідація майна боржника відбувається шляхом продажу на публичних торгах усього майна боржника, яке належить йому на пра-

ві власності та на яке може бути звернено стягнення. Зрозуміло, що для виконання цієї вимоги, майно боржника повинно бути вільним від будь-яких обтяжень/арештів.

Зміна правового статусу особи у справі про банкрутство повинна враховуватись і в інших незакритих судових процесах, зокрема у кримінальних провадженнях. У справах про банкрутство необхідно враховувати правове положення майна особи, яка має визначений кримінальним законом статус у відповідному судовому провадженні.

Майно особи, яка звинувачується у скоєнні кримінального правопорушення, може бути під арештом, але з іншою ніж у цивільному процесі метою. Це майно після закінчення розгляду кримінальної справи може бути конфісковано, наприклад, як знаряддя вчинення злочину.

Визначення арешту майна надано у Кримінальному процесуальному кодексі України (ч. 1 ст. 170 КПК України [14, с. 413]). Згідно з наведеним у цьому Законі визначенням арешт майна є тимчасовим засобом. Він накладається слідчим суддею або судом, у результаті чого особа позбавляється права на відчуження, розпорядження або користування майном. Такий засіб застосовується, якщо існують підстави вважати, що це майно є чи може бути визнано предметом, засобом чи знаряддям вчинення злочину або набуте злочинним шляхом. Важливою ознакою такого засобу є те, що таке майно може бути конфісковане як захід кримінально-правового характеру або воно може виконувати роль забезпечення цивільного позову у кримінальному процесі.

З наведеного вище визначення поняття арешту майна у кримінальному провадженні видно, що передусім йдеться або про майно, яке може бути визнано судом таким, що набуто особою незаконно, або може виявитись знаряддям злочину. Тому, очевидно, це майно може бути за рішенням суду вилучено у злочинця. Саме таке розуміння арешту майна у кримінальних справах можна побачити в низці судових рішень, зокрема постановлених у таких справах: № 202/5044/17 [15], № 335/12096/15-ц [16] та ін.

Тільки остання з наведених у визначенні поняття арешту майна підстава для накладення арешту на майно особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, є такою, що відповідає цілям забезпечення цивільного позову. На відміну від інших підстав для накладення арешту з метою забезпечення цивільного позову, є тимчасовим обмеженням розпоряджання відповідним майном протягом судового розгляду кримінальної справи з метою визначення подальшої долі такого майна. Таким чином, арешт майна фактично є вилученням із володіння його власника.

Арешт майна, як засіб забезпечення виконання майбутнього судового рішення (забезпечення позову), широко використовується у позовному провадженні. За відсутності чітких чи прямих приписів Закону про банкрутство і до сьогодні у сфері правозастосування застосовуються різні підходи. Таким чином, при постановленні рішень, пов'язаних з накладенням або зняттям заборон чи обмежень

щодо користування майном боржника/банкрута у справі про банкрутство, не враховується специфіка такої категорії справ — встановлення юридичного факту неспроможності особи виконати свої майнові зобов'язання за рахунок свого майна.

Протягом здійснення останньої реформи законодавства про банкрутство, що завершилась прийняттям Кодексу з процедур банкрутства, ця проблематика не була предметом окремого дослідження, і видно, що відповідні положення Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» не планувалось змінювати.

Те, що зараз у правозастосовній практиці існують певні розбіжності у підходах до застосування забезпечувальних заходів у різних за своєю природою процесах, можна пояснити тим, що під час розробки згаданих процесуальних законів не враховувалась правова природа відносин неспроможності та особливості юридичних механізмів, що застосовуються у справах про банкрутство.

Список використаних джерел

1. *Картузов М. Ю.* Запобіжні заходи в господарському процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2010. 20 с.
2. *Подцерковний О., Опанасенко О.* Реформування порядку арешту суден за морськими вимогами (в контексті адаптації до положень Брюссельської конвенції 1952 року). *Господарське право і процес.* 2017. № 7. С. 36–42.
3. *Алексеева Н. С.* Порядок забезпечення позову у цивільному судочинстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. 2015. № 16, Том 2. С. 22–25.
4. *Короєд С. О.* Накладення арешту на майно та заборона вчинення дій щодо його відчуження як заходи забезпечення позову в цивільному процесі. *Судова апеляція.* 2009. № 1 (14). С. 82–91.
5. *Крат В.* Накладення арешту: проблематика правозастосування. *Юридичний радник.* 2011. № 2 (56). С. 124–126.
6. *Іванюта Н. В.* Забезпечення позову в господарському судочинстві. *Донецьк : Юго-Восток.* 158 с.
7. *Канарик Ю. С., Сахно Б. С.* Заходи забезпечення позову в господарському процесі в порівнянні з процесом цивільним. *Молодий вчений.* 2017. № 11 (51). С. 879–883.
8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343–XII, у ред. Закону від 22.12.2011 р. № 4212–VI. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://bit.ly/2YF6tTo>.
9. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 16.10.2018 р. у справі № Б-50/112-09 у справі за заявою ФОП Чупрія Ярослава Володимировича про визнання банкрутом. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <https://bit.ly/2ZwQ70k>.
10. Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 01.02.2018 р. у справі № Б-50/112-09 за заявою ФОП Чупрія Ярослава Володимировича про банкрутство. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <https://bit.ly/2ZrGfEZ>.

11. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 27.09.2018 р. у справі № 911/3848/15 за заявою ТзОВ «Стокхолл» до Підприємства зі стовідсотковим іноземним капіталом «Брама-Консалтинг» про банкрутство. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/2OD5oM5>.
12. Постанова Вищого господарського суду України від 13.11.2012 р. у справі № Б19/311-08/13 за заявою НАК «Нафтогаз України» до ВАТ «Васильківський шкірзавод» про банкрутство. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/2OBUYw7>.
13. Постанова від 14.03.2018 р. у справі № 10/Б-5022/1359/2011 Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду за заявою ФОП Пендзюр Ігора Івановича про визнання банкрутом. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/2KbFZ86>.
14. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / за заг. ред. М. Лошицького. К. : Професіонал, 2018. 1280 с.
15. Постанова Великої палати Верховного Суду від 24.04.2018 р. у справі № 202/5044/17 в цивільній справі за позовом ОСОБА_3 до Дніпропетровської місцевої прокуратури № 1 про звільнення майна з-під арешту. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/2KjhlBa>.
16. Постанова Великої палати Верховного Суду від 15.05.2018 р. у справі № 335/12096/15-ц за позовом ПАТ «Державний ощадний банк України» в особі філії — Запорізького обласного управління Акціонерного товариства «Ощадбанк» до ОСОБА_3, Головного управління Державної фіскальної служби у Запорізькій області про звільнення майна з під-арешту. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://bit.ly/336iDIq>.

Надійшла до редакції 02.04.2019

Biryukov, O. M. Arrest of Property in Bankruptcy Cases

This article focuses on the analysis of certain aspects of the application of security measures in liquidation procedure governed by Bankruptcy Law.

Arrest of property (according to Ukrainian legislation terminology — a seizure of property) as a temporary tool of enforcing future court decisions is a fairly popular legal tool to protect the parties' property interests in money disputes. In modern court practice application of this legal remedy creates some difficulties, particularly, in bankruptcy cases. When administering these cases, the judges sometimes consider petitions regarding imposing arrests of property or freeing restrictions over the property imposed in civil, administrative and criminal cases.

In such situations, there is a need to answer a question whether the commercial court in a bankruptcy case has a power to free arrests or other restrictions on using the property imposed by other courts. Current legislation i.e. both procedural law and bankruptcy law does not contain clear rules on how the judges should act in such situations.

Different approaches to the application of bankruptcy proceedings regarding arrest of property influence the court practice in general. Some economic courts establish that the release of the debtor's assets from bans and arrests during the bankruptcy proceeding is totally in accordance with the current law, other courts rule that commercial procedural code does not allow to free property from arrest imposed, for example, in civil cases as this arrest is done by civil procedural law.

Arrests attached in the criminal proceedings have different nature and purpose. It is known that in most cases in the criminal law property arrest serves as means to ensure possible future confiscation of property that may have been obtained in an illegal way. During such court proceedings a special review is conducted in order to discover whether property in acquired legally. Therefore, in order to cancel arrest of the property the procedure should be exercised in accordance with the rules of the criminal proceedings. However, while imposing new arrests of property in criminal proceedings it should be taken into account that the legal status of a person who was declared bankrupt has changed, i.e. he is deprived of the right to dispose the property which becomes a subject for sale at public tenders.

The main conclusion of this article is that existence of certain different approaches to application of security measures in different court proceedings can be explained by the fact that during the development of procedural laws the nature of insolvency relations and the peculiarities of the legal mechanisms used in bankruptcy cases were not fully taken into account.

Keywords: *arrest of property, security measures, bankruptcy case, bankrupt, debtor, liquidation procedure.*

